

O nasljedstvu Balše III. Balšića

U radu se analizira pitanje nasljeđivanja Balše III, posljednjeg vladara iz dinastije Balšić. Balša III. je umro bez muškog nasljednika i za njegovu državu Zetu su se, prije svih, borile Venecija i Srpska Despotovina. Zbog činjenice da je umro u Beogradu na dvoru srpskog despota Stefana Lazarevića, mnogi historičari su zaključili da je Balša III. despota imenovao za svog nasljednika. Ipak, u izvorima iz toga perioda o tome nema preciznih informacija. Na osnovu toga je ukazano na (ne)opravdane teze o Balšinom nasljedstvu u djelima brojnih historičara. U ovome radu su analizirani izvori koji svjedoče o dešavanjima u Zeti neposredno prije i nakon Balšine smrti.

Uvod

Posljednji zetski vladar iz dinastije Balšić bio je Balša III. koji je na prijesto stupio u aprilu 1403. kada je imao 17 godina.¹ Na prijestolu je naslijedio oca Đurađa II Stracimirovića Balšića.² Zbog maloljetstva i državničkog neiskustva, posebnu ulogu u vladavini Balše III. imala je njegova majka Jelena, inače kćerka srpskog kneza Lazara Hrebeljanovića.³ Jelena je Balši presudno pomagala u vladanju Zetom i bila je njegov glavni diplomatski predstavnik i savjetnik.⁴ Jelenin presudan uticaj se odrazio i na druge Balšine odluke. Tako je, za razliku od svoga oca Đurađa II koji je bio katolik, Balša III. pod uticajem majke, posvećene pravoslavke, najvjerojatnije prihvatio pravoslavnu vjeru, jer se nije brinuo o katoličkim već isključivo o pravoslavnim crkvama.⁵ Jelena se trudila da Balši obezbijedi pokroviteljstvo moćnijih vladara. Tako se preudala za bosanskog vojvodu Sandalja Hranića 1411. Hranić je postao očuh i zaštitnik Balši III, što je bilo posebno značajno u odnosima sa Mletačkom Republikom koja je bila Balšin glavni spoljni protivnik.⁶

¹ ISTORIJA CRNE GORE 1970: 86.

² ŠEKULARAC 2011: 183.

³ JELČIĆ 2010: 183.

⁴ ISTORIJA CRNE GORE 1970: 87; JELČIĆ 2010: 276.

⁵ JELČIĆ 2010: 184 i 280; ISTORIJA CRNE GORE 1970: 130-131.

⁶ ŠEKULARAC 2011: 185.

Zeta, odnosno Balša III. je sa Mletačkom Republikom vodio Prvi skadarski rat od 1405. do 1413, a potom je 1419. započeo Drugi skadarski rat.⁷ Kada je ovaj rat krenuo loše za Balšu III, odlučio je da 1421. otputuje u Beograd i da traži pomoć svog ujaka srpskog despota Stefana Lazarevića.⁸ Od početka te godine bio je bolestan, pa je ubrzo nakon dolaska na despotov dvor preminuo u Beogradu 28. aprila 1421. u 35. godini.⁹ Balša III. je umro ne ostavivši nasljednika, odnosno bez muškog potomka.¹⁰ U prvom braku sa Marom, kćerkom albanskog velikaša Nikite Topije, imao je kćerku Jelenu. U drugom braku sa Boljom, kćerkom albanskog velikaša Koje Zakarije, imao je kćerku Teodoru. One nijesu bile nasljednice Balšine države pa se Balšina udovica sa njegovim kćerkama vratila kod roditelja u Danj.¹¹ Najkasnije od 1419. Balša je za savladara postavio svog rođaka Stefana Balšića Maramontea, pa su ih Dubrovčani nazivali „gospodarima Zete“.¹² Mlečani su Balšu oslovljavali *magnificus dominus*, a Stefana *egregius*. Ipak, Balša III. ga nije imenovao za nasljednika i izgleda da Balša o Maramonteu kao svom nasljedniku „po svoj prilici nije ni razmišljao“.¹³

Jedino je bilo izvjesno da je Balša svoju majku imenovao za nasljednicu njegove imovine.¹⁴ S druge strane, pravo na Balšino državno nasljeđe su istakli: Stefan Maramonte, srpski despot, Sandalj Hranić i Venecija.¹⁵ Najjači pretendenti su bili Mlečani i srpski despot. S obzirom na rodbinske odnose i na činjenicu da je umro na njegovom dvoru, despot Stefan je faktički nastupao kao Balšin samozvani nasljednik. Mlečanima je bilo najvažnije da sačuvaju posjede u Zeti koje su imali u trenutku Balšine smrti. Htjeli su i više od toga, pa su već u maju 1421. zauzeli sve Balšine gradove.¹⁶ U avgustu te godine despot Stefan je s vojskom došao u Zetu i istakao pravo na Balšino nasljeđe. Uslijedili su rat i pregovori Venecije i Srbije oko podjele Zete.¹⁷

⁷ ISTORIJA CRNE GORE 1970: 121.

⁸ ŠEKULARAC 2011: 186.

⁹ STARI SRPSKI RODOSLOVI I LETOPISI 1927: 225; ISTORIJA CRNE GORE 1970: 130; ANDRIJAŠEVIĆ I ŠČEKIĆ 2018: 75.

¹⁰ GELCICH 1899: 331.

¹¹ ISTORIJA CRNE GORE 1970: 133.

¹² Isto: 119; GELCICH 1899: 314.

¹³ ŽIVKOVIĆ 1989: 288.

¹⁴ BOŽIĆ 1979: 175.

¹⁵ *Ai diritti di Balša III. pretesero tosto, oltre a Stefano Maramonte, Stefano despota di Serbia e Sandalj Hranić, contro i quali Venezia continuo la guerra, avendo, subito dopo la morte dell'ultimo dei Balšidi, riavute per ispontanea capitolazione le citta ed castelli di Drivasto, Dulcigno ed Antivari.* GELCICH 1899: 332.

¹⁶ ISTORIJA CRNE GORE 1970: 131.

¹⁷ Isto: 136.

Zbog naprasne smrti Balše III. i kraja njegove države i uopšte kraja dinastije Balšića, a zbog nepostojanja nepobitnog dokaza o određivanju Balšinog nasljednika, postavilo se pitanje kome je Balša III. ostavio državu. To je posebno intrigiralo srpske i crnogorske historičare.

O Balšinom nasljedstvu u srpskoj historiografiji

Pitanjem nasljedstva Balše III. i dešavanjima u Zeti nakon njegove smrti srpski historičari su počeli da se bave u prvoj polovini XIX vijeka i to na osnovu djela dubrovačkih historičara Mavra Orbinija i Jakova P. Lukarevića. U Orbinijevom *O kraljevstvu Slovena* i Lukarevićevim *Dubrovačkim analima* o periodu vladavine Balše III. pisano je na osnovu hronika iz XV vijeka. O tome će više riječi biti u poglavlju o izvorima. Pozivajući se na djelo Lukarevića, srpski historičar, novinar i diplomata Milorad Medaković je u *Povjestnici Crne Gore od najstarijeg vremena do 1830. godine* naveo da je Balša III. umro 1422 (tu je greška, treba 1421 – primjedba autora) i da se tada „porodi (se) među narodom velika žalost, a posle ovog i veliko ogorčenje protiv novog Gospodara, što je po Balšinoj smrti učinio Steva Grebljanović, despot srpski, Đurđa Brankovića za Gospodara od Zete“.¹⁸ Medaković ne tvrdi da je Balša III. ostavio državu despotu Stefanu, već samo da je despot u svoje ime imenovao Đurađa Brankovića za vladara Zete i da je narod bio protiv toga. S druge strane, srpski historičar Dimitrije Milaković je o Balšićima u *Istoriji Crne Gore* pisao isključivo na osnovu Orbinijeve knjige *O kraljevstvu Slovena* i zato je naveo da je od Orbinija „pozajmio gotovo cijelu o Balšinom plemenu povijest“.¹⁹ Milaković je naveo da je Balša III. prilikom odlaska iz Zete u Srbiju „ostavi(o) na svoje mjesto gori spomenutog Stefana Crnojevića [Balšića-Maramontea – nap. a.]“.²⁰ Milaković saopštava da je Balša „grozničav“ stigao kod despota Stefana Lazarevića, da je umro u aprilu 1421, da je nakon toga Stefan Maramonte otišao u Pulju, i da je s Balšom izumrla ova dinastija. Milaković navodi da je srpski despot imao „pretenziju na zemlju posljednjeg Balšića, svoga sestrića“ i da zato „digne odma vojsku i s njom uđe u Zetu.“ Tako je, prema Milakovićevom shvatanju, despot došao u Zetu na osnovu pretenzija, a ne na osnovu nasljedstva.

U drugoj polovini XIX vijeka objavljeni su brojni i značajni mletački izvori o, između ostalog, dešavanjima u Zeti tokom posljednje godine vladine Balše III. i o dešavanjima nakon njegove smrti. Radi se o zbirkama izvora koje su priredili historičari Janko Šafarik i Šime Ljubić, o kojima će biti više riječi u poglavlju o

¹⁸ MEDAKOVIĆ 1850: 27-28.

¹⁹ MILAKOVIĆ 1856: V.

²⁰ Isto: 45.

izvorima. Ove zbirke izvora nijesu odmah podstakle historičare da se detaljnije posvete pitanju nasljedstva Balše III.. Srpski historičar i političar Čedomilj Mijatović se na pitanje nasljeđa Balše III. marginalno osvrnuo u knjizi *Đurađ Branković* koju je objavio 1880. Mijatović je ovdje prvi put, što je ujedno bio prvi put i u historiografiji, zaključio da je Balša III. „godine 1421 preminuvši ostavi(o) svoju zemlju ujaku svome despotu Stefanu.“²¹ Ono što je najbitnije je da Mijatović za ovu tvrdnju nije naveo izvor. Mijatović se nasljeđivanjem Balše III. nije bavio u svoja dva sljedeća i iscrpna rada o Balšićima koja je objavio 80-ih godina XIX vijeka.²² Iako je o Balšićima koristio brojne, a naročito mletačke izvore, on se u ovim radovima uopšte nije osvrnuo na vladavinu Balše III. ni na pitanje njegovog nasljeđa. Zato je Mijatovićeva izjava iz knjige o despotu Đurađu Brankoviću bila tek jedna neutemeljna tvrdnja.

Ni srpski publicista Đorđe Popović se nije značajnije osvrnuo na mletačke izvore po pitanju Balšinog nasljedstva. On u *Istoriji Crne Gore* tvrdi da je Balša III. 1421. bio teško obolio i da je umro „na putu ka svom ujcu despotu Stevanu.“²³ Popović navodi da je despot u avgustu došao u Zetu i počeo je zauzimati. S obzirom na to da je pogrešno naveo da je Balša umro na putu, a u stvari je umro na despotovom dvoru, Popović nije ni mogao tvrditi da je Balša svoju državu pred smrt ostavio despotu. Popović je analizirao borbe i pregovore između despota i Mlečana oko posjeda u Zeti i tom prilikom ne navodi se da se despot pozivao na navodno pravo nasljedstva na Zetu.

Ova tema nije interesovala historičara Ilariona Ruvarca. U knjizi *Montenegrina: prilošci Istorije Crne Gore* Ruvarac ironično kaže: „...i šta nas se naposljetku tiču i oni ‘odmetnici i otpadnici’ od srpske carevine, oni ‘Arbanaški gospodari’, kako ih srpski letopisci nazivaju, ti *Balšići*.“²⁴ Ruvarac je samo naveo da je Balša III. bio „arbanaski gospodar“ i da Balšići uopšte nijesu vrijedni veće pažnje.

Konkretnim pitanjem Balšinog državnog nasljedstva u srpskoj historiografiji prvi se bavio historičar Stanoje Stanojević u studiji *Borba o nasledstvo Baošino (1421-1426)*, koja je objavljena 1902. Na osnovu mletačkih izvora Stanojević je naveo da su Balšini izaslanici u Veneciji „stavljali u izgled mogućnost da Baoša umre i da svoju državu ostavi u nasledstvo Stevanu Baošiću [Maramonteu – nap. a.].“²⁵ Stanojević tvrdi da je Balša, dok su njegovi poslanici u Veneciji pregovorali o miru, „pomišljao na to kome će svoju zemlju ostaviti u nasljedstvo.“²⁶ Činjenica

²¹ MIJATOVIĆ 1880: 39.

²² ISTI 1881; ISTI 1886.

²³ POPOVIĆ 1896: 55.

²⁴ RUVARAC 1899: 34.

²⁵ STANOJEVIĆ 1902: 9.

²⁶ Isto: 11.

da je Balša III. umro na despotovom dvoru za Stanojevića nije bila dovoljna da zaključi da je Balša imenovao despota za svog nasljednika i zato samo kaže da je despot krajem avgusta 1421. stigao u Zetu.²⁷ Potom je u Veneciju poslao poslanike koji su tražili da se despotu predaju sva mjesta koja su Mlečani zauzeli od Balše tvrdeći da „ona posle smrti Baošine Despotu pripadaju“.²⁸ Taj zahtjev se nije mogao zasnivati na tvrdnji da je Balša odredio despota za nasljednika, jer taj dokaz despot i njegovi predstavnici nijesu imali niti su pokušali da ga izmisle, već na osnovu toga što je, kako Stanojević zaključuje, despot „nakon smrti Baošine objavio svoje pretenzije na Zetu“.²⁹ Stanojević je detaljno opisao mletačko-srpski rat i pregovore o podjeli Zete u periodu 1421 – 1426 i nije pronašao ni jedan podatak u izvorima da je Balša III. despotu ostavio Zetu u nasljedstvo. Zato je Stanojević zaključio da je despot u Zetu došao zbog sopstvene pretenzije. Tu pretenziju Stanojević je objasnio razlogom koji se ne može potvrditi u izvorima. Prema mišljenju Stanojevića, despotove pretenzije prema Zeti su proistekle iz želje da objedini sve zemlje nekadašnjeg srpskog carstva, jer je „despotu Stevanu od početka njegove vladavine lebdio pred očima ideal njegovog oca da ujedini u jednu državu sve srpske zemlje od Dunava do Jadranskog mora“.³⁰ Despot nije uspio da ostvari ovaj plan jer mu na ruku nijesu išle međunarodne okolnosti zbog odnosa sa: Ugarskom, Bosnom i Mlečanima, ali i zbog toga što ga, kako Stanojević ističe, „Zečani, koji su oduvek bili naklonjeni separatizmu, nisu (ga) dovoljno pomogli.“³¹ S obzirom na informacije iz izvora, Stanojević je opravdano ukazao na to da je despot Stefan zauzeo dio Zete na osnovu ličnih pretenzija, i ne pominje despotovo nasljedno pravo na Balšinu državu. Uprkos tome, Stanojević je iznio tendenciozan zaključak, pa je despotove ambicije prema Zeti tumačio realizacijom nacionalne ideje, odnosno obnovom srpskog carstva, iako se takvi motivi u izvorima ne spominju.

Češki historičar Konstantin Jireček je u knjizi *Istoriji Srba*, koja je imala veliki uticaj na srpsku historiografiju, neprecizno citirao knjigu Stanoja Stanojevića. Jireček je zaključio da je Balša III. „odredio za nasljednika Stefana Lazarevića, čiji su se poslanici uzalud trudili da steknu mletačko priznanje.“³² Jireček navodi da je ovu informaciju preuzeo iz knjige Stanoja Stanojevića *Borba o nasljedstvo Baošino (1421-1426)*, ali toga kod Stanojevića nema. Postoji mogućnost da se Jireček pozvao na Stanojevićevu knjigu za dio rečenice: „čiji su se poslanici uzalud trudili da steknu mletačko priznanje“, i da se citat ne odnosi na tvrdnju da je Balša

²⁷ Isto: 16.

²⁸ Isto.

²⁹ Isto: 75.

³⁰ Isto: 78.

³¹ Isto: 77.

³² JIREČEK 1952: 348.

odredio despota Stefana za svog nasljednika. U svakom slučaju, Jireček je, bez utemeljenosti u izvorima i literaturi, naveo da je Balša za svog nasljednika odredio despota Stefana. Time je Jireček, uz Čedomilja Mijatovića, među prvima saopštio eksplicitan stav da je Balša III. odredio Stefana Lazarevića za svog nasljednika.

Bez obzira na metodološke propuste, tvrdnja Konstantina Jirečeka je postala gotovo neupitna u narednim historiografskim djelima. Istoričar Miodrag Al. Purković u knjizi *Knez i despot Stefan Lazarević*, koja je napisana 1927, a objavljena 1978. godine, tvrdi da je „na samrtni Baoša (je) za svog nasljednika odredio ujaka Stefana.“³³ Ni Purković za ovo tvrdnju ne nudi izvore ni literaturu. U međuratnom periodu srpski istoričar Vladimir Ćorović je ovu neopravdanu tezu pretvorio u nedvosmisleni zaključak kome je dodao i nacionalnu poruku. Ćorović u *Istoriji Srba* (koja je prvi put objavljena 1989) navodi da je Balša III. umro na despotovom dvoru 28. aprila 1421. i da je „nemajući muškog poroda ostavio (je) Zetu kao nasljedstvo despotu i njenoj staroj srpskoj matici“.³⁴ I u *Historiji Bosne* Ćorović navodi da je Balša ostavio „Zetu svom ujaku despotu Stevanu“.³⁵ Tako su stvarni odnosi između Balše III. i despota Lazarevića i odnosi između Zete i Srbije pomjereni u oblast nacionalne ideologije što je uticalo na zanemarivanje izvora i na stvaranje nenaučnih, a prije svega, naknadnih nacionalnih tumačenja o ovom istorijskom pitanju. To je, prije svega, posljedica savremenih nenaučnih stereotipa o odnosima između srednjovjekovne Srbije i Zete.

Ovom temom se u nekoliko historiografskih studija bavio srpski istoričar Ivan Božić, jedan od najboljih poznavalaca istorije srednjovjekovne Zete. On je u okviru *Istorije naroda Jugoslavije I* napisao tekst „Zeta u drugoj polovini XIV i u XV stoljeću“. Božić je naveo: „Teško bolestan Balša III. je otišao k despotu Stefanu, vjerojatno s novim političkim kombinacijama, ali je već 1421. godine umro ostavljajući svoje zetske posjede u nasljeđe despotu“.³⁶ Božić nije naveo izvor ni literaturu za ovu tvrdnju. Dodao je i da je „Balšinom smrću trebalo (je) sjedinjenje Zete sa Srbijom postati stvarnošću“, ali da despot nije postigao „diplomatskim putem da mu Mlečani priznaju Balšine posjede“. Božić je ovu tvrdnju ponovio u „*Istoriji Crne Gore* (knj. 2, tom 2) u poglavlju „Zeta u Despotovini“. Zaključio je: „Poslije Balšine smrti, njegovom posljednjom voljom, Zeta je pripala srpskom despotu Stefanu Lazareviću“.³⁷ Božić nije naveo na osnovu čega je utvrdio Balšinu posljednju volju. Ovaj stav Božić je promijenio u svom radu „Zetske vojvode pod despotima“ gdje je naveo da se ne zna da li je Balša III. ostavio u nasljeđe Zetu svom ujaku, „ili mu je samo poverio brigu o okončanju već

³³ PURKOVIĆ 1978: 113.

³⁴ ĆOROVIĆ 2004: 295.

³⁵ ISTI 1940: 425.

³⁶ ISTORIJA NARODA JUGOSLAVIJE 1953: 496.

³⁷ ISTORIJA CRNE GORE 1970: 135.

započetog rata protiv Mlečana“.³⁸ Iako je problematizovao pitanje nasljeđivanja, Božić je i ovdje pretpostavljao mimo izvora, jer je ponudio dvije mogućnosti, ali ni za jednu nije iznio dokaze.

Srpski historičar Momčilo Spremić je otišao korak dalje u proizvoljnom tumačenju Balšinog nasljeđivanja. Spremić je u okviru *Istorije srpskog naroda* napisao poglavlje „Pripajanje Zete Despotovini i širenje mletačke vlasti u Primorju“ gdje je naveo da je Balša III. još prije odlaska u Srbiju „čvrsto rešio da svoju zemlju ostavi ujaku Stefanu Lazareviću“.³⁹ Ne kaže na osnovu čega je utvrdio „čvrstinu“ navodne Balšine odluke. Spremić je i u svom kasnijem radu samouvjeren, ali opet bez dokaza, naveo da je despot Stefan naslijedio Zetu.⁴⁰ Srpski historičar Sima Ćirković je u knjizi *Srbi u srednjem veku*, takođe bez ukazivanja na izvore, naveo da je „uoči smrti 1421. Balša III. (je) svoju zemlju zaveštao ujaku despotu Stefanu.“⁴¹ Ćirkovićev kolega Andrija Veselinović u knjizi *Država srpskih despota* navodi da je Zeta pripojena Despotovini 1421. mirnim putem i da je Balša III, nemajući sinova i „postupajući po državno-pravnim shvatanjima iz doba Nemanjića“, pred smrt Zetu predao „Nemanjinom praunuku, svom ujaku despotu Stefanu“.⁴² Veselinović, kao i Momčilo Spremić, navodi da je Balša III. „čvrsto rešen u toj nameri došao na despotov dvor u Beograd početkom 1421.“ Potom Veselinović tvrdi da je Balša III. prenio „pred smrt na ujaka nasledno pravo na Zetu“, ali za to, kao ni za ostale tvrdnje o tome da je Balša III. imenovao despota za nasljednika nije ponudio dokaze, niti se pozvao na izvore i literaturu.⁴³ Motiv ovakvog Veselinovićevog postupka izražen je u zaključku da su se „pripajanjem Zete ponovo ujedinile zemlje Lazarevića, Brankovića i Balšića u jednu državnu celinu koja se pružala od Dunava do Jadranskog mora“.⁴⁴

U srpskoj historiografiji o pitanju nasljedstva Balše III. postoji gotovo nepodijeljen stav. Ako se izuzmu manje uticajni historičari Medaković, Milaković i Popović, koji su samo prenijeli ono što su Orbini i Lukarević pronašli u srednjovjekovnim hronikama, gotovo svi ostali, a naročito najuticajniji srpski historičari, smatrali su da je Balša III. direktno odredio despota Stefana za svog nasljednika i da mu je ostavio državu Zetu. Tu tezu je prvi saopštio Čedomilj Mijatović, ali bez uporišta u izvorima, iako je koristio zbirke mletačkih izvora koje su objavili Šafarik i Ljubić. Stanoje Stanojević se prvi u posebnoj studiji detaljno posvetio ovome pitanju i u izvorima nije pronašao dokaz da je Balša III. ostavio Zetu u nasljeđe despotu.

³⁸ BOŽIĆ 1979: 175.

³⁹ ISTORIJA SRPSKOG NARODA 1981: 196.

⁴⁰ SPREMIĆ 2008: 57.

⁴¹ ĆIRKOVIĆ 1995: 189.

⁴² VESELINOVIĆ 2006: 120.

⁴³ Isto: 121.

⁴⁴ Isto.

Zato Stanojević nije tvrdio da je Balša III. despota ostavio svoju državu, već da je despot istakao pretenzije i pravo na Balšinu teritoriju. Stanojević je prvi historičar koji je u ovo pitanje unio nacionalni motiv jer je, bez uporišta u izvorima, zaključio da je despot želio da osvajanjem Zete navodno objedini teritorije nekadašnjeg srpskog carstva. Pogrešno citirajući Stanojevića, Konstantin Jireček je zaključio da je Balša III. imenovao despota za svog nasljednika. To je bez preispitivanja prihvatio i Miodrag Al. Purković. Identičan stav je iznio Vladimir Ćorović, s tim što je on u navodnom zavještanju Balše III. vidio i vraćanje Zete „njenoj staroj srpskoj matici“. Jedan od najboljih poznavalaca historije srednjovjekovne Zete historičar Ivan Božić je u radovima iz 1953. i 1970, također, smatrao da je Balša III. imenovao despota za svog nasljednika, ali je svoju tvrdnju problematizovao u jednom radu iz 1979. gdje navodi da se ne zna da li je Balša III. imenovao despota za svoga nasljednika ili mu je samo povjerio završenje rata s Mlečanima. Ipak, ranija Božićeva tvrdnja da je Balša III. imenovao despota za svog nasljednika je, iako bez utemeljenja u izvorima, ostala dominantna. To su bezuslovno prihvatili i historičari Sima Ćirković i Momčilo Spremić. Tako u srpskoj historiografiji, a naročito u savremenoj, postoji jednoglasnost da je Balša III. ostavio Zetu u nasljedstvo despota Stefanu. Pri tome, nekoliko srpskih historičara (Stanoje Stanojević, Vladimir Ćorović i, u novije vrijeme, Andrija Veselinović) su tom nepotvrđenom činu određivanja nasljedstva pripisali i nacionalni značaj. Oni su zaključili da je odluka o nasljeđivanju Zete donešena kako bi se, navodno, ujedinile srpske zemlje od Jadranskog mora do Dunava. Ovu tezu kao i tezu o nedvosmislenom određivanju despota Stefana za nasljednika Balše III. ovi historičari nijesu opravdali izvorima.

O Balšinom nasljedstvu u crnogorskoj historiografiji

Da je Balša III. svoju državu ostavio despota Stefanu Lazareviću gotovo je bezuslovno prihvaćeno i u crnogorskoj historiografiji, koja se ovom temom počela baviti tek nakon Drugog svjetskog rata. Historičar Jagoš Jovanović u knjizi *Stvaranje crnogorske države i formiranje crnogorske nacionalnosti*, odnosno u *Istoriji Crne Gore*, navodi da je Balša III. otišao kod svog ujaka despota Stefana „da zajednički brane državu od svih neprijatelja“. Nakon što je Balša umro u Beogradu, Jovanović tvrdi da je „Stevan (je) primio u nasleđe Zetu“.⁴⁵ Jovanović je posredno ukazao na to da je Balša III. despota ostavio državu u nasleđe, jer je Stevan „primio u nasleđe“. Jovanović nije naveo na osnovu čega je zaključio da je Balša III. despota ostavio državu u nasljedstvo. U radu „Odnosi Balšića i Venecije“ historičar Žarko Šćepanović je naveo da je Balša umro na dvoru despota Stefana Lazarevića 28. aprila 1421. i da je „ostavio Zetu u nasljedstvo svome

⁴⁵ JOVANOVIĆ 1998: 39.

ujaku despotu Stefanu Lazareviću, a ne, kako se očekivalo, Stefanu Balšiću Maramonteu.⁴⁶ Šćepanović, kao i Jagoš Jovanović, tvrdi da je despot Stefan primio Zetu u nasljedstvo. Ni Šćepanović nije naveo na osnovu čega je zaključio da je Balša svoju državu ostavio despotu Stefanu. S obzirom na to da se Šćepanović u pisanju ovoga rada uglavnom koristio radovima srpskih historičara Ivana Božića i Sime Ćirkovića, može se reći da je ovu tvrdnju bezuslovno preuzeo od njih.

O ovoj temi je pisao i historičar Dragoje Živković u *Istoriji crnogorskog naroda*. On navodi da je Balša III, zbog pogoršanog zdravstvenog stanja, bio „ospjedit mišlju kome da ustupi dalje upravljanje zemljom.“⁴⁷ Živković ističe da su obje Balšine kćerke bile maloljetne i da se na Stefana Maramontea nije mogao osloniti zbog njegovog avanturističkog karaktera i političkih oscilacija. Zato je, pod uticajem svoje majke i nemajući boljeg izbora u porodici, odlučio da upravu nad svojom zemljom povjeri svom ujaku despotu Stefanu. U suštini, Živković smatra da su okolnosti primorale Balšu III. da za nasljednika odredi despota. Za tu tvrdnju ne navodi izvor, već je do toga zaključka došao pretpostavljajući Balšine motive. Živković tvrdi da se Balša odlučio za despota jer je bio uvjeren da Stefan ima najviše izgleda da „okupi zetske oblasti u kompaktnu cjelinu, odnosno da povрати od Republike dio teritorija koje je držala već više od dvadesetak godina“.⁴⁸ Tako je Živković pretpostavio da je Balša imenovao despota za nasljednika kako bi despot sačuvao Zetu i povratio teritorije koje je Balša izgubio od Mlečana.

Na to da o Balšinom državnom nasljedstvu nema pouzdanih podataka ukazano je u *Istoriji Crne Gore od najstarijih vremena do 2003. godine*, čiji su autori historičari Živko M. Andrijašević i Šerbo Rastoder. Andrijašević, koji je autor prvog dijela knjige, ukazao je na dilemu koju je Ivan Božić iznio u radu „Zetske vojvode pod despotima“. Zato je naveo da se ne može utvrditi da li je Balša III. despotu Stefanu ostavio svoju državu ili mu je samo povjerio brigu da završi rat protiv Mlečana.⁴⁹ Ipak, stav da je Balša III. despotu Stefana imenovao za nasljednika ostao je dominantan u savremenoj crnogorskoj istoriografiji. Takvu tezu je u monografiji *Crna Gora u doba Balšića* saopštio historičar Božidar Šekularac. On je naveo da je Balša III. pred smrt Stefanu Lazareviću „prenio sva svoja prava, vjerujući da će ovaj moći da se odupre Mlečanima na Zetskom primorju.“⁵⁰ Šekularac nije ukazao na izvor koji bi potvrdio Balšin „prenos“ svih svojih prava na despota.

Stavovi o nasljedstvu Balše III. u crnogorskoj istoriografiji saopšteni su, uglavnom, pod jakim uticajem radova Ivana Božića i Sime Ćirkovića o ovom pitanju.

⁴⁶ ŠĆEPANOVIĆ 1987: 39.

⁴⁷ ŽIVKOVIĆ 1989: 288.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ ANDRIJAŠEVIĆ I RASTODER 2006: 28.

⁵⁰ ŠEKULARAC 2011: 186.

Njihovi zaključci su uglavnom bezrezervno uzimani i prenošeni. To je rađeno isključivo zbog uvažavanja naučnog autoriteta, jer su Božić i Ćirković nesumnjivo bili među najboljim znalcima istorije srednjovjekovne Zete. Božić i Ćirković su o toj istoriji objavili zavidan broj naučnih radova. To je presudno uticalo na crnogorske istoričare da ne preispitaju njihove stavove o ovoj istorijskoj temi.

Eskplicitan stav da je Balša III. odredio despota za svog nasljednika je dominantan u radovima srpskih i crnogorskih istoričara koji su relevantni za istoriju srednjovjekovne Zete i Balšića, ali je taj stav problematičan jer ga ovi istoričari nijesu opravdali izvorima.

Izvori o Balšinom nasljedstvu

Relativno mladi Balša III, prije svega, nije ostavio testament o određivanju nasljednika na mjestu zetskog vladara. To se ne pominje u njegovoj posljednoj poznatoj i sačuvanoj povelji iz 1420.⁵¹ Ni u ostalim izvorima o tome nema jasnog podatka. Do 1862. jedini objavljeni izvori o ovom pitanju nalazili su se u knjigama *O kraljevstvu Slovena* dubrovačkog benediktinca, istoričara i prevodioca Mavra Orbinija i u *Dubrovačkim ljetopisima* dubrovačkog franjevca, diplomate i istoričara Jakova P. Lukarevića. Orbinijevo djelo je objavljeno pod naslovom *Il Regno degli Slavi* (Pesaro, 1601). Istoričar Franjo Šanjek smatra da bi *Il Regno degli Slavi* trebalo smatrati za „literarno-historijski esej, pisan u duhu humanističke historiografije, u kojem se mitsko isprepleće sa stvarnim, legende sa povijesno utvrđenom građom“.⁵² U tom kontekstu njegova saznanja vrijednost je uslovna. U metodološkom pogledu Orbini je bio prenosilac „vesti i podataka nepoznatih iz drugih izvora“.⁵³ Orbini je koristio originalne izvore, ali je i nekritički preuzimao tuđe izvore, tekstove i fusnote, dok je djela nekih autora doslovno prepisivao bez navođenja imena tih autora. Za prvu generaciju Balšića je koristio jednu staru istoriju Balšića, o kojoj je istoričar Marin Barlecije naveo da su radilo više o fragmentima nego o analima.⁵⁴ Ipak, izgleda da je Orbini dio o Balši III. napisao na osnovu izvora i da je, kako tvrdi istoričar Sima Ćirković, Orbini podatke o Balši III. preuzeo iz „neke mletačke hronike“.⁵⁵ Mavro Orbini navodi da je Balša III, prilikom odlaska iz Zete u Rašku, za nasljednika imenovao Stefana Maramontea, odnosno da je otišao u Rašku „ostavivši na svoje mjesto Stefana Maramontea“, ali da je Maramonte doznajući za Balšinu smrt otišao u Apuliju.⁵⁶ Orbini tvrdi da

⁵¹ ZAKONSKI SPOMENICI SRPSKIH DRŽAVA SREDNJEG VEKA 1912: 583; BOROZAN 2015: 180.

⁵² ORBINI 1999: 42.

⁵³ ĆIRKOVIĆ 2011: 57.

⁵⁴ Isto: 59.

⁵⁵ ORBIN 1968: 323.

⁵⁶ ORBINI 1999: 357.

je Balša iz Zete krenuo sa groznicom i da je umro čim je stigao u Rašku, u aprilu 1421. Orbini ne navodi motive zbog kojih je despot Stefan stigao u Zetu već samo kaže da je „iste godine kad je umro Balša ušao (je) s mnogo vojske u Zetu, pa ju je odmah zauzeo sa svim onim što joj je pripadalo“.⁵⁷ U opisu ovih događaja Orbini ne pominje pitanje Balšinog nasljedstva.

O Balši III. i ovim događajima i gotovo istovremeno sa Orbinijem pisao je Jakov P. Lukarević u knjizi *Dubrovački ljetopisi* koja je prvi put objavljena u Veneciji 1605, a drugi put u Dubrovniku 1790. Istoričar Vladimir Mažuranić smatra da je Lukarević prema izvorima bio „nekritičan preko reda“.⁵⁸ Ipak, za dio teksta koji se odnosi na dešavanja u Zeti 1422. Mažuranić kaže da je Lukarević u „dubrovačkim arhivima mogao naći potankih uputa“ i da je Lukarević „savjestno u te spise zagledavao“.⁵⁹ Lukarević navodi da je odmah nakon smrti Balše III. srpski despot Stefan osvojio Zetu i da je predao svom sestriću Đurađu Brankoviću da njome vlada.⁶⁰ Lukarević tvrdi da su Zećani htjeli da izbjegnu „gospodstvo Srbijanaca“ i Đurađa Brankovića, zbog navodnog izdajstva njegovog oca Vuka Brankovića.⁶¹ Zato su, tvrdi dalje Lukarević, Zećani pozvali Stefana Maramontea, koji je preko Dubrovnika došao u Zetu. Ovdje se uočava pogrešna hronologija Lukarevića, jer Đurađ Branković nije odmah u ime despota preuzeo vlast u Zeti, niti se Stefan

⁵⁷ ORBIN 1968: 73.

⁵⁸ MAŽURANIĆ 1924: 127.

⁵⁹ Isto: 136.

⁶⁰ LUCCARI 1790: 144. O dešavanjima u Zeti neposredno nakon Balšine smrti Lukarić navodi: *Mori in questo mezzo Balsa Signor di Zenta, nel cui stato levo Stefano Despot di Servia con ingegno di Mafarach suo Ceonik, e subito Stefano investi di Zenta Giorgio figliuolo di Vuk Brancovich e di Marra sua sorella, col quale i Ragusei covennero per il traffico. Ma il popolo che fuggiva la signoria de' Serviani per la macchia del tradimento del padre di Giorgio: procurarono condurre di Puglia Stefano Zarnogoraz, d'altri detto Mauramonte cugino di Balsa ch'era bandito. Il quale avuto l'invito de' Zentani venne a Ragusa con un vascello di vettura, dove da quel magistrato raccolto unanimamente andava tirando a se molti Zentani che pretendevano di farlo padrone del paese loro, e l'ottavo giorno si fece menar da Giorgio Palmotta in una galera publica in Albania.* Srpski istoričar Dimitrije Milaković, koji se u svojoj *Istoriji Crne Gore* za period Balšića kritički osvrnuo na Lukarićevu knjigu, ovaj dio je preveo: „Čim Balša gospodar zetski umre 1422. godine, taj čas Stefan, despot srpski, osvoji Zetu i preda je pod vlast svom nećaku Đurđu, sinu Vuka Brankovića; ali narod, izbjegavajući vlasti nad sobom Srbijanaca zbog toga, što je izdajica bio otac Đurđev, smisli dovesti iz Pulje Stefana Crnogorca (kojeg su drugi nazvali Mauromonte), rodaka Balšina, koji je bio prognan. Ovaj na poziv Zećana, dođe u Dubrovnik, pa odatle osmi dan otide u Arbaniju.“ MILAKOVIĆ 1856: 88.

⁶¹ Pripovijeda Lukarević: „Odmah je Stefan Lazarević umjestio kao kletvenika [*investi*] u Zeti Đurđa, sina Vuka Brankovića i Mare, Stefanove sestre“. Dubrovčani su se požurili, pak su s novim gospodarom sklopili trgovački ugovor. Nastavlja tada Lukarević: „Ali narod [*il popolo*], koji je htio da izbjegne gospodstvu Srbijanaca [*che fuggiva la Signoria di Serviani*] zbog ljage (natruhe) izdajstva oca Đurđeva [*per la machia del tradimento del padre di Giorgio*] pobrinuo se je, te je doveo iz Pulje Stjepana Crnogorca“. Doista od tada do 1515. vladala je u Zeti dinastija Crnojevića. MAŽURANIĆ 1924: 136.

Maramonte 1422. vratio u Zetu, već tek 1426. Animositet Zećana prema Đurađu Brankoviću zbog navodnog izdajstva njegovog oca Vuka Brankovića je Lukarevićev mitološki umetak. Takođe, Lukarević navodi da je Stefan Maramonte osnivač dinastije Crnojevića, što je netačno, ali je i dokaz da je Lukarević prepisivao od Orbinija jer se i kod Orbinija navodi da je Maramonte osnivač dinastije Crnojević.⁶² Iako je Lukarević na raspolaganju imao iste izvore kao i Orbini, a takođe je bio upoznat sa Orbinijevim djelom, njegovo djelo je, zbog mitoloških umetaka i pogrešne hronologije, nepouzdan izvor. U svakom slučaju, ni Lukarević ne pominje pitanje Balšinog nasljeđivanja.

Posebno mjesto među izvorima pripada *Životu Stefana Lazarevića*, žitiju koje je, kako se uglavnom smatra, nastalo najkasnije 10 godina nakon Balšine smrti, odnosno do 1431. Neki autori smatraju da je ovo djelo nastalo par godina kasnije, između 1433. i 1435.⁶³ Žitije je napisao Konstantin Filozof, biograf i jedan od najbližih saradnika despota Stefana. Original žitija nije sačuvan, a prepisi su nastali između XV i XVII vijeka, što utiče na autentičnost i vjerodostojnost teksta.⁶⁴ Najčešće korišćeni je Odeski ili Cetinjski prepis koji je filolog i slavista Vatroslav Jagić objavio 1875, a koji je gotovo identičan se Cavtatskim ili Bogišićevim prepisom.⁶⁵ U njemu se nalazi zapis o boravku Balše III. na despotovom dvoru. Konstantin Filozof je naveo: „U to vreme (međutim) dođe i njegov nećak Balša, arbanaski gospodar. Unapred je predvideo smrt svoju, jer beše bolestan odavno, i tu odmah umre. Njega (Stefan) sa velikim ljubočašćem, a ujedno i žalošću opremivši, pogrebe. Zatim, ulučivši zgodno vreme i uzevši svu svoju vojsku, pođe na Arbanase. A ovi, znajući njegovu veledarovitu desnicu i videvši (ga), svi se ubrzo stekoše k njemu sa radošću. Uze taj kraj ratovavši malo pod nekim gradovima, a pod Skadar došavši, opsedaše ga; a Venecijanci dođoše (i) načiniše mir (sa despotom). I posla ka Mlečićima vojvodu Vitka. A despot se vrati, ostavivši jedan deo vojske da opseda grad i dođe svojoj kući“.⁶⁶ Nesumnjivo je da žitije ima pohvalni karakter prema despotu, ali je važno da je u hronološkom smislu bliže smrti Balše III. od izvora koje su koristili ostali hroničari (npr. Lukarević). Nesporno je i da je Konstantin Filozof bio jedan od despotovih najbližih saradnika i da je bio član despotovog dvora. To ga čini svjedokom koji je, vjerovatno, bio upućen u sva važnija dešavanja u despotovoj okolini. Od svih hroničara koji su ostavili zapis o ovoj temi, Filozof je jedini bio u prilici da bude neposredni svjedok Balšinog boravka na despotovom dvoru u Beogradu. Zato njegovo svjedočenje ima posebnu

⁶² ORBIN 1968: 73.

⁶³ TRIFUNOVIĆ 2004: 6.

⁶⁴ FILOZOF 2009: 9.

⁶⁵ JAGIĆ 1875: 227.

⁶⁶ Isto: 313; FILOZOF 1989: 120; ISTI 2009: 88.

vrijednost. Ni Filozof ne govori da je Balša ostavio despota Zetu u nasljedstvo. Da li bi Filozof, koji je bio naklonjen despotu Stefanu, prećutao tako značajan uspjeh za despota Stefana da mu je Balša III. ostavio Zetu u nasljedstvo? To je pitanje na koje se može odgovoriti samo pretpostavkom, a sigurno je samo to da Filozof o takvom nasljeđivanju šuti.

Poseban značaj za ovo pitanje imaju mletački izvori o Balši III.. Srpski historičar slovačkog porijekla Janko Šafarik je 1862. objavio zbirku dokumenata iz mletačkog arhiva „Acta Archivi Veneti“ u kojoj su objavljeni prvorazredni izvori o Balši III. i dešavanjima u Zeti od 1421. Potom je hrvatski historičar Šime Ljubić u zbirci izvora „Listine“ (knj. 8) 1886. objavio, takođe, prvorazredne mletačke izvore koji se odnose na Balšu III. i Zetu. Gotovo vijek kasnije italijanski sveštenik i albanolog Đuzepe Valentini je 1971. u 11, 12. i 13. svesci zbirke izvora „Acta Albaniae Veneta“ upotpunio mletačke izvore o Balši III..

Mlečani su zbog dugotrajnog rata s Balšom bili dobro obaviješteni o dešavanjima u Zeti i na Balšinom dvoru. Početkom aprila 1421. u Veneciji su boravili zetski predstavnici koji su od kraja 1420. pregovarali o miru. Nastupali su kao *ambassiatores magnifici domini Balsae et Stefani de Balsis Zentae*.⁶⁷ Balšin položaj je bio nezavidan jer je, makar po tvrdnjama Kotorana, izgubio dosta ljudi od gladi i loših uslova, a dio ljudstva mu je prebjegao u Rašku.⁶⁸ Mlečani su znali da je Balša bolestan i pretpostavljali su da bi ga u slučaju smrti mogao naslijediti njegov rođak i savladar Stefan, što se navodi u njihovom izvještaju početkom aprila 1421.⁶⁹ Nakon Balšine smrti Stefan ipak nije uspio da dobije podršku u Zeti. Ni Dubrovčani mu nijesu izašli u susret, pa je krajem ljeta 1421. napustio Zetu i preko Krfa prešao u južnu Italiju.⁷⁰ Odatle se 1426. prebacio u Zetu i pokušao je da, uz pomoć Mlečana i svoje tetke Jevdokije Balšić, zauzme dio Zete.⁷¹ Nije uspio, a u Zeti se opet pojavio 1429/1430. kada je, ovaj put uz pomoć Turaka i albanskih velikaša Koje Zakarije i Tanuša Malog Dukadina, na kratko uspio da od Mlečana i srpskog despota zauzme dio zetske teritorije i grad Drivast, dok je

⁶⁷ ACTA ARCHIVI VENETI 1862: 30; LISTINE 1886: 81.

⁶⁸ *Ma suplicha miser lo conte e li vostri servidori zentilomeni de Cataro, che la vostra illustrissima signoria non faza paxe ne alguna concordia chon Balsa, perche in lui non e fermeza nessuna ne stabilitade, chomo la vostra gratia le molte volte provato, et anche lui si e de la persona mal disposto et e povero, chel non ha dinaro al mondo, e da la suo zente mal obedito. E atorno Cataro ha perso plui de mille homeni-tra aquistadi e deffati del mondo, e molti e scampati in Rassa, e quelli che eno restati, moreno de la bella fame e dogni senestro.* ACTA ALBANIAE VENETA 10, 1971: nr. 2474 (22. 4. 1421).

⁶⁹ *Declaretur, quod si Balsa obiret et relinqueret suum heredem Stefanum de Balsis, pacta intelligantur esse firma cum Stefano, dominante dicto Stefano terris et locis Balsae.* ACTA ARCHIVI VENETI 1862: 31; LISTINE 1886: 84.

⁷⁰ ISTORIJA CRNE GORE 1970: 132-133.

⁷¹ Isto: 153.

tvrđava u ovom gradu ostala pod despotovom kontrolom.⁷² Uspjeh Maramontea nije potrajao. Saveznici su ga napustili i 1430. definitivno je napustio Zetu.⁷³

U mletačkim izvorima se, prije svega, nalaze izvještaji o ratu i pregovorima između Republike i despota u Zeti. Mletačko-srpski rat za Zetu je, s prekidima, trajao do 1426.⁷⁴ Prva runda pregovora desila se u septembru 1421.⁷⁵ Despotovi izaslanici su se posredno pozivali na Balšino nasljeđe, jer su od Mlečana tražili sva mjesta koja su Mlečani zauzeli od Balše uz tvrdnju da ta mjesta posle Balšine smrti pripadaju despotu.⁷⁶ Mlečani to nijesu direktno sporili, već su despotu negirali prava samo na one posjede koje su ugovorom dobili od Balšinog oca Đurađa II Stracimirovića Balšića 1396. Đurađ II je tim ugovorom Republici predao: Skadar, Drivast, Sv. Srđ, Danj, Skadarsko jezero i lijevu stranu Bojane, a u zamjenu je od Venecije svake godine dobijao 1000 dukata „skadarske provizije“.⁷⁷ Ugovorom se ovo pravo odnosilo i na Đurađeve zakonite nasljednike, odnosno na Balšu III. i njegove potomke. U pregovorima despotovih i mletačkih predstavnika iz septembra 1421. nema direktnog pomena Balšinog nasljeđivanja.⁷⁸ Ipak, Mlečani su se despotu pravdali da su zauzeli gradove koji im ne pripadaju, jer je Balša protiv njih poveo rat.⁷⁹ Mlečani su u pregovorima sa despotom iskazali i spremnost da pomognu kćerkama Balše III. prilikom udaje.⁸⁰ Pored toga, Mlečani su izjavili da prema Zeti i Balšićima imaju i obavezu isplate skadarske povizije od 1000 dukata koju je primao Balša.⁸¹ Spremnost Mlečana da despotu ustupe mjesta koja su od Balše zauzeli tokom rata i spremnost da despotu isplaćuju skadarsku proviziju su dokazi da su uvažavali prava despota u Zeti i da su sa despotom pokušavali da uredi odnose na osnovu njihovih prethodnih ugovora sa Balšićima. Na taj način

⁷² Isto: 157.

⁷³ Isto: 158.

⁷⁴ BOŽIĆ 1979: 175.

⁷⁵ ACTA ARCHIVI VENETI 1862: 45; LISTINE 1886: 110.

⁷⁶ *Et quod loca, que olim erant Balse, post mortem illius sibi spectant, que loca petit, ut dignemur facere sibi dari.* ACTA ALBANIAE VENETA 11, 1971: nr. 2519 (9. 9. 1421).

⁷⁷ MIJATOVIĆ 1881: 249-251.

⁷⁸ ACTA ARCHIVI VENETI 1862: 48-51.

⁷⁹ *Subiungendo, quod loca, que fuerunt condam Balse, que ad manus nostras pervenerunt, non accepimus voluntarie nec gratia ambitionis maioris domini, sed coacti propter guerram, quam dictus Balsa fecit nostro dominio contra fidem et promissiones suas.* ACTA ALBANIAE VENETA 11, 1971: nr. 2523 (10. 9. 1421).

⁸⁰ *Et si dictus dominus despotus tibi taceret aliquam mentionem de filiabus dicti quondam Balsae, debeas respondere, quod dominatio nostra, considerata conditione dominarum praedictarum, providebit de maritando eas tempore debito, per illum modum, qui erit cum bono et commodo dominarum praedictarum, ita quod habebit merito contentari.* ACTA ARCHIVI VENETI 1862: 54-55; LISTINE 1886: 114.

⁸¹ ACTA ARCHIVI VENETI 1862: 55.

su despota uvažili kao pretendenta na nasljeđe Balšića u Zeti. U tumačenju pregovora između despota i Mlečana oko podjele Balšine Zete ne smije se zanemariti činjenica da je despot u Zetu došao sa moćnom vojskom. Tako je, npr. despotov predstavnik u Zeti Đurađ Branković 1423. raspolagao sa oko 8000 konjanika, što je u ono vrijeme u Zeti bila moćna sila.⁸² Mlečani su to morali da uvaže, jer su ove despotove snage Mlečanima „ulivale strah“.⁸³

Pregovori između dvije strane nastavljeni su u Veneciji u aprilu i maju 1422.⁸⁴ Despot se tada pozvao na prava Balšića i tražio je Skadar i drugo što mu pripada, dok su se Mlečani pozvali na ugovor iz 1396.⁸⁵ Mlečani su despotovom predstavniku izjavili da su oni gradove i teritorije u Zeti stekli na osnovu ugovora sa Đurađom II Stracimirovićem i kasnije u toku rata sa Balšom III.⁸⁶ Mlečani su svoje zahtjeve oslanjali na ugovor iz 1396, dok su despotu priznali pravo da zadrži Bar i da dobije skadarsku proviziju kako bi osigurao udaju Balšinih kćeri, mada su Mlečani izjavili da taj novac može utrošiti i u druge svrhe.⁸⁷ Zbog tih obaveza Mletačka Republika je Balšinim kćerkama isplaćivala apanažu.⁸⁸ Može se zaključiti da su obje strane jedna drugoj priznale prava u Zeti na osnovu ranijih ugovora iz perioda Balšića. Na taj način su obje strane međusobno priznale prava na posjede u Zeti bez direktnog navođenja prava na Balšino nasljedstvo, što je značilo da Mlečani u Zeti zadrže ono što su imali na osnovu ugovora iz 1396. godine, a da despot preuzme Balšinu teritoriju.

Mirovni pregovori između despota i Mlečana nastavljeni su tokom 1423.⁸⁹ Despotov predstavnik Đurađ Branković je od Mlečana tražio Balšine posjede, a Mlečani su bili spremni da mu te posjede ustupe izuzev Lušnice, jer su negirali da je pripadala Balši.⁹⁰ Time su Mlečani, opet, priznali prava despotu na Balšine posjede. Pregovori su doveli do sklapanja mira između Venecije i Despotovine, odnosno do mirovnog ugovora koji je zaključen kod Sv. Srđa 12. avgusta 1423. Prema ovom ugovoru despot je dobio najveći dio onoga što je posjedovao Balša:

⁸² ISTORIJA CRNE GORE 1970: 145.

⁸³ Isto.

⁸⁴ ACTA ARCHIVI VENETI 1862: 65-83.

⁸⁵ ACTA ALBANIAE VENETA 11, 1971: nr. 2570 (4. 4. 1422).

⁸⁶ LISTINE 1886: 152.

⁸⁷ *Nos sumus contenti dicto domino dare illam provisionem, quam dabamus quondam domino Georgio Strazimiri et postea Balse, videlicet ducatos mille in anno de introitibus Scutari, sicut in compositione, quam fecimus cum dicto domino Georgio, continetur, de quibus mille ducatis poterit disponere vel pro maritando Alias Balse vel aliter, sicut sue sapientie videbitur.* ACTA ALBANIAE VENETA 11, 1971: nr. 2578 (17. 4. 1422).

⁸⁸ GELCICH 1899: 333.

⁸⁹ ACTA ARCHIVI VENETI 1862: 166-171, 186-188, 190-192.

⁹⁰ ACTA ALBANIAE VENETA 11, 1971: nr. 2796 (2. 8. 1423).

Bar, 1000 dukata skadarske provizije, obećanje vraćanja Budve i solana između Budve i Kotora i Drivast.⁹¹ To je posredan dokaz da su Mlečani priznali despotu pravo na Balšine posjede, izuzev Ulcinja koji su zauzeli u maju 1421.⁹² Mlečani su, zbog postizanja mira i garancije svojih posjeda, pristali da despotu isplaćuju skadarsku proviziju od 1000 dukata godišnje.⁹³

Sledeći ugovor kojim su regulisani odnosi između despota i Mlečana u Zeti potpisali su mletački predstavnik Frančesko Kvirin i predstavnik srpskog despota Đurađ Branković u Vučitrnu 26. aprila 1426.⁹⁴ Značajno je da su tokom pregovora koji su prethodili ugovoru iz Vučitrna srpski predstavnici tražili Balšine posjede i sigurnost Balšinih kćerki.⁹⁵ U ugovoru iz Vučitrna, kao osnov za teritorijalnu podjelu Zete između Republike i Despotovine, uzeti su raniji odnosi i statusi gradova iz perioda Balšića.⁹⁶ Ugovor iz Vučitrna despot Stefan Lazarević je ratifikovao u Srebrenici 25. juna 1426.⁹⁷ Tako su odredbe ugovora mira iz 1423. postale izvršne.⁹⁸ Ovo su posredni dokazi da su Mlečani, ipak, uvažili pravo despota na nasljeđe Balše III, iako despota nijesu tretirali kao zvaničnog Balšinog nasljednika niti je to despot direktno tražio. Na tom principu je sklopljen ugovoru koji su potpisali despot Đurađ Branković i mletački predstavnik Nikola Memo u Smederevu 14. avgusta 1435.⁹⁹ Odjek ovih događaja uočava se u jednom dokumentu iz 1428. gdje albanski magnat Ivan Kastriot navodi da je

⁹¹ Isto: nr. 2806 (12. 8. 1423).

⁹² ISTORIJA CRNE GORE 1970: 131.

⁹³ Isto: 146.

⁹⁴ PORČIĆ I ISAILOVIĆ 2019: 348-363; ACTA ALBANIAE VENETA 12, 1971: nr. 3037 (22. 4. 1426).

⁹⁵ ACTA ALBANIAE VENETA 12, 1971: nr. 3003 (3. 9. 1425).

⁹⁶ *Dolcigno cum el so destreto, como ha habudo e tegnudo al tempo del signor Zorzi Strazimir e del so fiuol misser Balsa... Allegabat etiam dictus magnificus dominus Georgius, quod cum tempore domini Georgii, et domini Balse ejus filii, Catarini solvissent ducatos mille annuatim. Et quod instrumento pacis dicatur, quod Catarum retineatur per prefatum inclitum ducale dominium, uti tenebatur tempore domini Balse... que tenebatur per Catarinos ad tempus olim domini Georgii Strazimir et domini Balse ejus filii... che i dicti Pastrovichij e Resevichij avesse e possedesse justamente, intendendo quelle pronie patrimoni dote e possessione, che ly haveva e possedeva per fin ala morte del signor Balsa, e quele case vintizinqe, che son in Lastua, che serviva a misser Balsa liberamente debia romagnir ala prefata signorta de Veniexia... E selse trovasse, che le caxe de lastua, che serviva a misser Balsa... Item: el prefato magnifico signor Zorzi nomine quo supra, promette de dar e assignali Garbelli, zoe Zuppa de Cataro, cum li suo confini, i quali Garbelli sie di confini de Cataro, ala prefata signoria de Veniexia, secondo tegniva e possedeva al tempo del signor Zorzi e de misser Balsa so fiuol... Item che le saline che fo de misser Balsa e di suo suditi debia romagnir al prefato magnifico signor Zorzi nomine quo supra.* ACTA ARCHIVI VENETI 1862: 241-257.

⁹⁷ Isto: 258-269.

⁹⁸ ACTA ALBANIAE VENETA 12, 1971: nr. 3037 (22. 4. 1426).

⁹⁹ ACTA ARCHIVI VENETI 1862: 289.

poslije Balše III. u Zetu došao despot Stefan i da je on odbio da pomogne despotu u ratu protiv Mlečana.¹⁰⁰

Izvori koje su koristili Orbini i Lukarević ne govore da je Balša III. imenovao despota Stefana Lazarevića za svog nasljednika. Takvo imenovanje nije zapisao ni Konstantin Filozof. Ni brojni mletački izvori, nastali tokom rata i diplomatskih pregovora između despota i Mlečana oko podjele Zete u periodu od 1421. do 1426. ne spominju da je Balša III. direktno imenovao despota Stefana za svog nasljednika. Ipak, na osnovu mletačkih izvora može se zaključiti da je despot Stefan u Zeti faktički nastupao kao Balšin samozvani nasljednik. Njegovi predstavnici su Mlečanima izjavili da nakon Balšine smrti njegova mjesta pripadaju despotu, ali despot nije naveo na osnovu čega je to tvrdio. Mlečani despotu nijesu sporili pravo na Balšino nasljeđe. Jedino su bili nepopustljivi za mjesta koja su im pripadala na osnovu ugovora sa Đurađem II iz 1396. Nakon rata s prekidima i dugotrajnih mirovnih pregovora, Mlečani i despot su podijelili Zetu na osnovu prethodnih sporazuma i odnosa sa Balšićima, uključujući i regulisanje obaveza prema kćerkama Balše III.. Despot je dobio najveći dio Balšine države, a Mlečani su zadržali posjede u Zeti iz perioda Balšića i neke dobitke koje su ostvarili u toku posljednjeg rata s Balšom (npr. Ulcinj). Despot je u Zetu stigao na osnovu svojih pretenzija, ali se iz izvora ne može zaključiti da li su te pretenzije proisticale iz Balšinog zavještanja ili samo iz korišćenja dobre prilike da Despotovinu proširi na račun Zete. Činjenice da je bio ujak Balši III. i da je posljednji vladar Balšića umro na njegovom dvoru despot Stefan je koristio kao pravo da traži Balšino nasljedstvo, odnosno posjede u Zeti, ali se na osnovu toga ne može izvesti nedvosmislena tvrdnja da je Balša III. imenovao despota Stefana za svog nasljednika. Za takvu tvrdnju je nepohodno postojanje autentičnog i vjerodostojnog akta ili gesta. S obzirom na to da takav akt ili gest nije poznat onda se može zaključiti da izvori ne dozvoljavaju iznošenje eksplicitnog zaključka da je Balša III. svoju državu ostavio despotu Stefanu, ali ni zaključka da Balša III. to nije uradio. Izvori o tome šute i zato se ne zna šta se dešavalo između Balše i despota.

¹⁰⁰ *unde Balsa mio consolo molto me requeri in dano dela vostra signoria... subsequenter quando el vene el dispoto de Servia a i vostri danni a sa me requeri per esserli in so favor et aida a i vostri danni. Ma io non andi a trovarme chon luy, ni per tema, ni per doni... ACTA ALBANIAE VENETA 13, nr. 3169 (17. 8. 1428).*

Bibliografija

Objavljeni arhivski izvori

- ACTA ALBANIAE VENETA saeculorum XIV et XV. 1971, 1972. 11, 12, 13. Ed. Giuseppe Valentini. Panormi, Typis Josephi Tosini; (poi) Mediolani, Typis P. I. M. E.
- ACTA ARCHIVI VENETI. 1862. Spectantia ad historiam Serborum et reliquorum Slavorum meridionalium (collegit et transcripsit dr. Joannes Schafarik), fascilus II. Belgradi: Typographia principatus Serbiae.
- FILOZOF, Konstantin. 1989. *Povest o slovima, Žitije despota Stefana Lazarevića* [Stara srpska književnost, knj. 11]. Beograd: Prosveta – Srpska književna zadruga.
- FILOSOF, Konstantin. 2009. *Život Stefana Lazarevića, despota srpskog*. Prevod i napomene Gordana Jovanović. Beograd: Izdavački fond Srpske pravoslavne crkve Arhiepiskopije beogradske-karlovačke.
- LISTINE. 1886. *O odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*. Skupio i uredio Šime Ljubić. Knj. VIII.: *od godine 1420 do 1424*. Zagreb: JAZU.
- LUCCARI, Giacomo di Pietro. 1790. *Copioso ristretto degli annali di Ragusa (libri quattro)*. Ragusa: Nella Stamperia Pubblica Presso Andrea Trevisan.
- ORBIN, Mavro. 1968. *Kraljevstvo Slovena*. Beograd: SKZ.
- ORBINI, Mavro. 1999. *Kraljevstvo Slavena*. Zagreb: Golden marketing – Narodne novine.
- STARI SRPSKI RODOSLOVI I LETOPISI. 1927. *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda. Prvo odeljenje: spomenici na srpskom jeziku*. Knj. XVI. Sredio Ljubomir Stojanović. Sremski Karlovci: SKA.
- ZAKONSKI SPOMENICI SRPSKIH DRŽAVA SREDNJEG VEKA. 1912. Prikupio i uredio Stojan Novaković. Beograd: SKA.

Literatura

- ANDRIJAŠEVIĆ, Živko M, Šerbo RASTODER. 2006. *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*. Podgorica: Centar za iseljenike Crne Gore.
- ANDRIJAŠEVIĆ, Živko M, Milan ŠĆEKIĆ. 2018. *Crnogorski vladari*. Podgorica: Dnevne novine.
- BOROZAN, Đorđe. 2015. *Crnogorske dinastije, Vojislavljevići-Balšići-Crnojevići*. Cetinje: Ministarstvo kulture Crne Gore.
- BOŽIĆ, Ivan. 1979. *Nemirno pomorje XV veka*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- ĆIRKOVIĆ, Sima. 1995. *Srbi u srednjem veku*. Beograd: IDEA.
- ĆIRKOVIĆ, Sima. 2011. Izvori Mavra Orbina: addenda et corrigenda. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 43: 57-64.
- ĆOROVIĆ, Vladimir. 1940. *Historija Bosne*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- ĆOROVIĆ, Vladimir. 2004. *Istorija Srba*. Sedmo izdanje. Niš: Zograf.
- GELCICH, Giuseppe. 1899. *La Zedda e la dinastia del Balšidi – studi storici documentati*. Spalato: Tipografia Sociale Spalatina.

- Istorija Crne Gore*. 1970. Knj. 2, tom 2. Titograd: Redakcija za istoriju Crne Gore.
- Istorija naroda Jugoslavije*. 1953. Knj. I. Zagreb: Školska knjiga.
- Istorija srpskog naroda*. 1981. Knj. 2. Beograd: Srpska književna zadruga.
- JAGIĆ, Vatroslav. 1875. Konstantin Filosof i njegov život Stefana Lazarevića despota srpskog. *Glasnik Srpskog učenog društva* XLII: 223-327.
- JELČIĆ, Josip. 2010. *Zeta i dinastija Balšića, dokumentovane istorijske studije*. Preveo i priredio Radoslav Rotković. Cetinje – Podgorica: Matica crnogorska.
- JIREČEK, Konstantin. 1952. *Istorija Srba*. Knj. 1: *Do 1537. godine (politička istorija)*. Drugo dopunjeno i ispravljeno izdanje. Preveo Jovan Radonić. Beograd: Naučna knjiga.
- JOVANOVIĆ, Jagoš. 1998. *Istorija Crne Gore*. Treće ispravljeno i dopunjeno izdanje. Podgorica: CID.
- MAŽURANIĆ, Vladimir. 1924. Izvori dubrovačkog historika Jakova Lukarevića. *Narodna starina* 8: 121-153.
- MEDAKOVIĆ, Milorad. 1850. *Povjesnica Crne Gore od najstarijih vremena do 1830*. Zemun: Knjigopečatnja Dra. Dan. Medakovića.
- MIJATOVIĆ, Čedomilj. 1880. *Đurađ Branković (gospodar Srbima, podunavlju i zetskom Primorju)*. Knj. 1. Beograd: Državna štamparija.
- MIJATOVIĆ, Čedomilj. 1881. Balšići – skice za istoriju Zete. *Glasnik Srpskog učenog društva* XLIX: 125-264.
- MIJATOVIĆ, Čedomilj. 1886. Balšići. Genealoška studija. *Glasnik Srpskog učenog društva* LXVI: 149-227.
- MILAKOVIĆ, Dimitrije. 1856. *Istorija Crne Gore*. Zadar: Tipografija braće Battara.
- POPOVIĆ, Đorđe. 1896. *Istorija Crne Gore*. Beograd: Štamparija Petra Ćurčića.
- PORČIĆ, Nebojša, Neven ISAILOVIĆ. 2019. *Dokumenti vladara srednjovekovne Srbije i Bosne u venecijanskim zbirkama*. Beograd: Arhiv Srbije.
- PURKOVIĆ, Al. Miodrag. 1978. *Knez i despot Stefan Lazarević*. Beograd: Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve.
- RUVARAC, Ilarion. 1899. *Montenegrina: prilošci istorije Crne Gore*. Zemun: Štamparija Jovana Puljo.
- SPREMIĆ, Momčilo. 2008. Despot Stefan Lazarević i „Gospodin“ Đurađ Branković. *Istorijski časopis* LVI: 49-68.
- STANOJEVIĆ, Stanoje. 1902. *Borba o nasljedstvo Baošino (1421-1426)*. Sremski Karlovci: Srpska manastirska štamparija.
- ŠČEPANOVIĆ, Žarko. 1987. Odnosi Balšića i Venecije. *Istorijski zapisi* 1: 25-40.
- ŠEKULARAC, Božidar. 2011. *Crna Gora u doba Balšića*. Cetinje: Obod.
- TRIFUNOVIĆ, Đorđe. 2004. Konstantinovo Žitije despota Stefana (Arheografski ogled). U JAGIĆ 1875.
- VESELINOVIĆ, Andrija. 2006. *Država srpskih despota*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- ŽIVKOVIĆ, Dragoje. 1989. *Istorija crnogorskog naroda (od starijeg kamenog doba do kraja srednjeg vijeka)*. Tom I. Cetinje: Izdanje autorovih prijatelja.

On Balša III Balšić's Inheritance

The inheritance of Balša III has been the subject of intense interest by Serbian and Montenegrin historians. Since the latter half of the 19th century, most of the relevant sources from Zeta, Serbia and Venice on Balša III have been published. These sources do not mention that the ruler of Zeta, Balša III, left Zeta in direct inheritance to anyone, not even to his uncle, the despot Stefan Lazarević. However, there is nothing in these sources indicating that Balša did not leave Zeta to the despot. The sources are silent on that matter. Nonetheless, almost all Serbian and Montenegrin historians unambiguously concluded that Balša III named Stefan as his successor and in this manner left the state of Zeta to the despot. This view is unanimous in modern Serbian and Montenegrin historiography. The top expert on this subject and on the medieval state of Zeta in general, historian Ivan Božić also initially asserted quite explicitly that in his last will and testament Balša III had left Zeta to the despot Stefan as an inheritance. However, in one of his later works, Božić stepped back from this claim and instead underscored a dilemma. He wrote that it is not known whether Balša left the state of Zeta to the despot or he had simply entrusted him to end the war against the Venetians in Zeta. In this manner, Božić pointed out that it is necessary to reconsider the prevailing view that Balša III named the despot as his successor. But this had no significant influence on historiography because even afterward Serbian and Montenegrin historians continued to affirm the primary thesis. A historiographic stereotype was thus created.

Additionally, certain Serbian historians have tendentiously added a national dimension to this thesis. They claimed that the motive underlying Balša's alleged atonement and the despot's assumption of rule over Zeta was to unite the Serbian lands from the Danube to the Adriatic Sea, which has no confirmation in the sources. The sources from Zeta and Serbia say nothing about Balša's inheritance. Furthermore, sources from the Republic of Venice do not indicate that Balša III had directly named the despot as his successor. On the other hand, based on the relations established between the despot and the Venetians in Zeta in the period 1421-1426, it can be presumed that the despot acted as Balša's self-proclaimed successor in Zeta. This was possible due to the fact that he was Balša's uncle, Balša asked for his help and he died in Stefan's court. It is undeniable that the Venetians took into account his pretensions to Balša's estates and also acknowledged his right to the Skadar commission and the rights of Balša's daughters. The despot claimed that Balša's possessions belonged to him and that the Venetians were primarily protecting the estates and interests they had acquired in Zeta during the reign of the Balšići. The despot backed his pretensions with considerable military force, which the Venetians feared. After the war and a series of peace negotiations, the

despot and the Venetians reached an agreement whereby they divided Zeta on the basis of the status from the final years of Balša's reign. The despot therefore mainly acquired Balša's territory, taking over that part of Zeta that had been ruled by Balša III. However, most importantly for this topic is that the sources do not allow us to explicitly assert that Balša III. named Stefan as his successor, although the opposite – that Balša III. did not name the despot as his successor – cannot be stated, either. This falls into the realm of unfounded assertions. The sources are silent on the events that occurred just before Balša's death and do not allow us to make a clear conclusion on Balša's designated successor.

Keywords: Balša III, Venice, despot Stefan Lazarević, historiography, historical sources

Ključne riječi: Balša III, Venecija, despot Stefan Lazarević, istoriografija, istorijski izvori

Dragutin Papović
Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, Studijski program za istoriju
Danila Bojovića bb
81400 Nikšić, Crna Gora
e-mail: papovicd@t-com.me

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

53

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

 FF press

ZAGREB 2021.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 53, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*